

„Kérd[ed] az Urat, hogy tegyen téged végre igazán kicsivé és szerénnyé!”

Protestáns vallásos érzület, női szerepek, család a 19. században

---

GÉRA ELEONÓRA

Atörténésznek ritkán nyílik lehetősége arra, hogy betekintést nyerjen az elmúlt századokban élt emberek családi életének apró örömeibe, konfliktusaiba, megismerhesse bizalmasaikhoz címzett, őket foglalkoztató legtitkosabb gondolataikat. Különösen igaz ez a különféle kegyes vallásos mozgalmak híveivel kapcsolatban. A szigorú vallásos irányzatok követőinek vezéralakjai elsősorban kérlelhetetlenségük, kíméletlen kritikai észrevételeik miatt többnyire már saját kortársaikból is szélsőséges érzelmi reakciókat váltottak ki. Az ellenük irányuló, gyakran kifejezetten személyeskedő hangvételű megnyilvánulások érveléséhez szervesen hozzátartozott a másik fél vallási hovatartozásának kérdése. Puritán egyszerűségük pedig sokak szemében önteltségnek tűnt. A helyzet azóta sem sokat változott: a kegyes életmódot választó személyeket vagy hibátlan „protestáns szentekként” ábrázolják, vagy elvakult szemforgatókként, akik a nevelés álcája alatt internátusaikban kisgyermeket kínoztak, ők maguk pedig titokban gondtalan életet éltek. A tanulmányban szereplő Theodor Biberauer legjobb barátját, dr. Bakody Tivadar homeopata orvost például a következő szavakkal jellemezte egyik szakmai riválisa: „Rendkívül eszes, elmés, szarkasztikus. Sima, mint az angolna s kétszínű, mint egy igazi luteránus. Szemben édes szavú, a hátad mögött fullánkos. Allűrjei színpadiasak, organuma gyönyörű, minden változatra képes. Rendkívüli színész vészett el benne. Mint ilyen: világhírű lehetett volna. [...] Ha izgatja, vagy bosszantja valami: szeme szikrákat hány s úgy bömböl, mint a sivatag oroszlánja. Minden ízét a nagyzás hóbertja domi-

nálja. Ez úgy belé fészkelte magát, hogy onnan kiirtani, vagy azon uralkodni képtelen. Ő és utána – senki. A névjegyén is csak ez áll: Bakody. Csak ez. Semmi egyéb. Mint valami fejedelem, akit mindenki ismerni tartozik.”¹ Nehéz olyan forrásokat találni, amelyekből megtudhatjuk, milyen mélységig hatotta át a vallásos érzület az egyes személyek és családtagjaik életét, milyen mértékig gyakorolt befolyást a családtagok egymás közötti viszonyára.

Mindezen feltett kérdésekre választ adhat egy kétségtől egyedülálló, nemrégiben Budapest Főváros Levéltára számára letétként megőrzésre átadott családi iratanyag: a Bodoky-Biberauer Gyűjtemény (BFL XIII.42). A lassan közel kétszáz éve Pest-Budán megtelepedett polgárcsalád a főváros életében fontos szerepet vállaló lelkészeket, neves tudósokat, értelmiségieket adott a társadalomnak. Nemcsak a szűkebb családhoz tartozó személyek egymáshoz szóló levelezését őrizték meg az utódok számára, hanem a Skóciában, Németországban és Svájcban élő közelebbi és távolabbi rokonokkal folytatott levelezést is. Így a gondos családtagok keze nyomán több nemzedéken átívelő, felbecsülhetetlen értékű irategyüttes keletkezett.²

E tanulmány főszereplője Hermine Biberauer, a pesti Németajkú Leányegyház gyülekezetéből kikerült kaiserswerthi diakonissza, aki külföldre utazása után állandó levelezésben állt közvetlen hozzátartozóival.

Protestáns kegyességi irányzatok

A kereszténység első évszázadaiban az apostolokat, majd a püspököket és a lelkipásztorokat diakónusok segítették mindennapi munkájukban. A hívők számának növekedésével egyre inkább rájuk hárult a karitatív tevékenység, nemcsak az istentiszteleteken segédkeztek, hanem ételt és ruhát osztottak a szegényeknek, gondozásba vették az árvákat, a betegeket és az öregeket, segítették az utazókat. A rászoruló nők ápolását és a gyermekek nevelését köztisztviselőként álló nőkre, a női diakonisszákra bízta, akik hamarosan a nők hitoktatásában is segédkeztek.

Kálvin („a jócselekedet a hit mértéke”) és a reformáció ismét a gyülekezet legfontosabb feladatává tette az elesett egyháztagok felkarolását, a diakóniát. A következő

1 Részlet Almási Balogh Tihamér kéziratos önéletrajzából. Kóczián Mária–Kölnei Lívia: *Homeopátia Magyarországon 1820–1990*. Budapest, 2003. 95. old.

2 A Biberauer család regényes történetét Bodoky (Biberauer) Richárd, Theodor Biberauer unokája írta meg több kötetben (a sorozat címe: *Jövevények és vándorok*). Jelen tanulmányhoz lásd Bodoky Richárd: *Jövevények és vándorok I.* Budapest, 1996. (Családtörténeti töredékek I.),

Bodoky Richárd: *Jövevények és vándorok II.* Budapest, 1997. (Családtörténeti töredékek II.). Részben a számos eredeti dokumentumrészletet közlő családtörténeti sorozat kötetének felhasználásával készült újabban Kovács Ábrahám tanulmánya lásd Kovács Ábrahám: *A Biberauer (Bodoky) család története*. In: *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. II. köt. Szerk.: Kósa László. Budapest, 2006. 687–708. old.

évszázadban Jacob Philip Spener³ (1635–1705) arra szólította fel a keresztény felekezeteket, hogy a dogmatikai viták helyett inkább a jótékonykodásban versengjenek egymással.

A felvilágosodás és a racionalizmus térhódítása megváltoztatta az emberek valláshoz, egyházhoz fűződő viszonyát. A korszak teológiai irányzata inkább az elméleti, a laikusok számára átláthatatlan dogmatikai vitáknak kedvezett. A gazdasági-társadalmi változások következtében a városokban egyre nagyobb tömegben gyűltek össze az ellátatlan szerencsétlenek, akik egyre jobban elszakadtak a vallástól. Az egyházak és az állam számára nagy kihívást jelentett ezeknek az egyéneknek az „újraterítése” és „fegyelmezése” a Biblia segítségével. A vallástól elszakadt tömegek megmentését tűzte ki céljává a német és angolszász gyökerekből kibontakozó pietizmus, mely a reformáció óta a protestantizmus legjelentősebb vallási mozgalmává nőtte magát ki.⁴ A 19. század elején a napóleoni háborúk, a nagy járványok és az éhínségek megrendítették a felvilágosodás által hirdetett józan ész mindenhatóságába vetett hitet. Később a szabadelvűség térhódítása, illetve az ennek tulajdonított negatív gazdasági hatások adtak újabb lendületet az egyház belső megújulását sürgető mozgalmaknak.

Először a neopietizmus, majd a belmisszió bontakozott ki. A hivatalos egyház liberális gondolkodású képviselői munkájuk bírálatainak érezték, egyházuk elleni támadásként értelmezték a belső megújulást sürgető mozgalmakat, így az alapokat gyakran egyesületi keretek között tették le. A hagyomány szerint az új irányzat Johann Hinrich Wichern⁵től kapta a belmisszió (Innere Mission) nevet. Az új vallási mozgalom német területen a névadó Wichern (1808–1881), Friedrich von Bodelschwing (1813–1910) és Theodor Fliebler munkássága nyomán teljesedett ki, akik kiterjedt eszmei-intézményi háttér megteremtésével járultak hozzá a belmisszió gyors európai térhódításához. Látványos eredményeiket német területen a hivatalos egyház és általában az uralkodók is elismerték, így az eredeti elképzelésnek megfelelően a belmisszió lassanként a protestáns egyházak programjává lett.⁵

A nők természetének és szerepének megítélése a 19. század folyamán érzékelhetően megváltozott. A század első harmadában főleg Angliában és Hollandiában alakultak meg az első szeretetmunkát végző női közösségek. A nőegyletek szegény gondozást, betegápolást, árvák nevelését vállalták, s a pietizmus szellemében az erkölcsök nemesítését munkával, hasznos tevé-

3 A pietizmus atyjának is nevezett Spener nevéhez fűződik a pietizmus mint vallási megújulási mozgalom elindítása a lutheránus egyházban, 1675-ben megjelent művét (Pia Desideria) a pietizmus programadó iratának tekintik. Lásd Wallmann, Johannes: *A pietizmus*. Budapest, 2000. 48–74. old.

4 Wallmann I. m. 12–13. old.

5 Wallmann, Johannes: *Kirchengeschichte*

Deutschlands seit der Reformation. Tübingen, 2006. 229–236. old.; Horváth Jenő: *A belmisszió lényege. A belmisszió református teológiai alapvetése*. Kolozsvár, 1948. 8. old., 19–20. old.; Hennig, M. P.: J. H. Wichern als Herold der Inneren Mission. In: *D. Joh. Hinr. Wicherns Lebenswerk in seiner Bedeutung für das deutsche Volk*. Hrg.: Hennig, P. M. Hamburg, 1908. 142. old.

kenységek végzésével kötötték össze. A női szeretetmunka egyik első név szerint ismert alapítójának Amelie Sivekinget, egy hamburgi kereskedő leányát tekintik, aki az 1832-es kolera idején szegénygondozást és betegápolást vállaló nőegyletet hozott létre. Az eredményesen működő egyesület és vezetője hamarosan egész Európában ismertté vált. A másik munkájával nagy elismerést kiváltó hölgy az angol Elisabeth Frey volt, a börtönmisszió egyik kezdeményezője.⁶ Theodor Fliedner (1800–1864), a Düsseldorf melletti Kaiserswerth gyülekezetének lelkésze először ugyancsak a börtönviseltek társadalmi integrációjának megoldására dolgozott ki új módszert, majd az elítélt nők gyermekei mellett más kallódó gyermekeket is felkarolt. Fontosnak tartotta, hogy ezeket a speciális tudást igénylő feladatköröket megfelelő képzésben részesült szakemberek végezzék. Az 1820-as években Angliában és a hollandiai mennoniták körében gyűjtött tapasztalatai arra indították, hogy az őskeresztény példához visszanyúlva, a Bibliában (Róm 16,1) ábrázolt nőalak, Phoebe tisztségét, a női diakónus hivatását újra felélessze. Fliedner és első felesége 1836-ban alapították meg az első diakonissza-anyaházat és a hozzá tartozó tankórházat. A női diakónia atyjának nevezett Fliedner biztos megélhetést, tiszteletre méltó hivatást kínált azon fiatal leányok és özvegyek számára, akik valamilyen okból nem tudtak vagy nem akartak férjhez menni. Az intézménybe csak megfelelő műveltségi szinttel rendelkező, testileg-lelkileg egyaránt alkalmasnak látszó

jelentkezőket vettek fel. Az előzetes szűron alkalmasnak talált jelölteknek azonban még számos alkalommal bizonyítaniuk kellett rátermettségüket. Minden diakonisszanövendék számára kötelező volt a betegápolás alapjainak elsajátítása, illetve a teológiai témájú órák látogatása. Az úgynevezett próbatestvérek később szakosodtak: a betegápolás, a gyermeknevelés vagy a gyülekezeti diakonissza munkakörének ellátására készültek fel behatóbban. Az intézet nagy súlyt helyezett a zenei képzésre és a nyelvtanításra. A növendékek az elméleti képzéssel párhuzamosan folyamatosan gyakorlati képzésben részesültek. A tanéveket elméleti és gyakorlati vizsgákkal zárták. A diakonisszává szenteléshez azonban nem volt elegendő a jó tanulmányi eredmény, előtte a jelölt fizikai rátermettségét, alkalmazkodóképességét is vizsgálták. Felszentelésükkor a testvérek kötelezték magukat arra, hogy mindig engedelmeskednek a diakonisszaanyának – a 19. században az alapító első és második felesége töltötte be ezt a tisztséget –, a betegek szolgálóleányaiként dolgoznak Jézus kedvéért, s az ő, valamint egymás szolgálóleányai lesznek. Az előírás szerint viselkedésüket a könyörület, a barátságos fellépés, a szelídség és a türelem, valamint az alázat határozza meg. Ám nem azért, hogy a betegetől dicséretet kapjanak, hanem az Úr iránti szeretetből és alázatból.⁷ Fliedner egyik legnagyobb érdeme, hogy szakított a betegápolás hagyományos gyakorlatával, a több éves betegápolási tanfolyamon az orvostudomány legkorszerűbb ismereteit

⁶ Friedrich, Martin: *Kirche im Gesellschaftlichen Umbruch*. Das 19. Jahrhundert. Göttingen, 2006.

230–231. old.

⁷ Statutum 1839. Friedrich, Martin l. m. 232. old.

adták át a növendékeknek, s intézményeiben mindenütt a legnagyobb tisztaság és fegyelem uralkodott.

A teológiai oktatásban részesült, szigorú szabályok szerint szervezett közösségekben élő diakonisszák, szakítva a középkorban gyökerező hagyományokkal, a lelkész igazi segítőtársaivá léptek elő. Ezzel egyidőben, illetve ennek következtében lassanként a női természet egyházi megítélése is módosult. Az Újszövetség újraértelmezése szerint férfi és nő egyenlő értékű, ám nem egyforma. Jézus embersorba emelte a nőt és lelki vonatkozásban eltörölte a nemeket elválasztó végső különbségeket, mint evilági dolgokat. Elismerték, hogy a megfelelő nevelésben részesült, tanult nő bizonyos szerepekben – betegápolás, gyermeknevelés – jobb eredményeket érhet el férfi társainál.⁸ Johann Hinrich Wichern, a belmisszió atyja és a férfi diakónia alapítója Wittembergben, 1848-ban tartott nagy hatású beszédében külön kiemelte a nők szerepének fontosságát a belmisszióban, név szerint említést tett segítőtjéről, Amalie Sivekingről, illetve Elisabeth Freyről.⁹

A Biberauer család gyökerei, letelepedése Pesten

A kőszegi születésű Michael Biberauer (1791–1858) evangélikus lelkész nevéhez fűződik a grazi protestáns gyülekezet több

mint kétszáz év után – a katolikusok folyamatos tiltakozása ellenére – történő újjászervezése.¹⁰ A gyülekezetben több protestáns irányzat hívei is képviseltették magukat, a svájci reformátusoktól, a porosz protestáns uniótól és a német evangélikusoktól kezdve egészen a különféle angolszász kegyes irányzatokig. Michael Biberauer baráti kapcsolatot ápolt az evangélikus kegyesség több magyarországi képviselőjével – egykori iskolatársaival a Soproni Evangélikus Líceumból –, így Matthias Haubnerrel és Gottlieb August Wimmerrel.¹¹ Michael Biberauer és a pápai Marie Wilhelmine Wels 1828-ban kötött házasságából négy gyermek született: Theodor (1829), Sophie (1831), Auguste (1833) és Hermine (1844). Harminchét évi szolgálatot követően, 1858-ban betegsége folytán leköszönt hivataláról, s feleségével és hajadon leányaival szülővárosába vonult vissza.

A grazi lelkész egyetlen fiát, az ifjú vasúti mérnök Theodor Biberauert 1853 augusztusában helyezték át Pestre, ahol a Délkeleti Vasúttársaság cegléd-kiskunfélegyházi vonalának kiépítésében működött közre. Életét alapvetően változtatta meg az az 1853-ban elnyert szakmai ösztöndíj, melynek során jobban megismerkedett a Skót Szabad Egyházból kiinduló, a protestáns egyházak belső megújulásáért küzdő Evangéliumi Szövetség (Evangelical Alliance) munkájával.¹²

8 Bodoky Richárd: *Anyaházi diakónia az egyházban*. Budapest, 1942. 31., 35. old.

9 Wichern, Johann Hinrich: Die Rede auf dem Wittemberger Kirchentag. In: *Ausgewählte Schriften*. Band I. Hrg.: Karl Janssen. Güntersloh, 1956. 118. old.

10 Michael édesapja, Jacobus Biberauer modori

lelkészcsaládból származott, édesanyja a nemescsói evangélikus artikuláris helyhez tartozott, ahol nagy hagyománya volt a kegyességnek. Bodoky I.: I. m., 27. old., 32. old.

11 Bodoky I.: I. m., 60. old.

12 Bodoky I.: I. m., 136., 141., 181. old.

A század közepén rohamosan fejlődő Pest-Budára nagy számban érkeztek külföldi munkavállalók: mérnökök és más értelmiségiek, nevelők, szakmunkások. A bevándorló külföldiek közül sokan valamelyik protestáns egyházhoz tartoztak. A protestáns kegyesség eszméi iránt érdeklődő hívők hamar egymásra találtak, s a hangadók csaknem rögtön lázas tevékenységbe kezdtek, hogy a rászorulókon segíthessenek. E kis létszámú csoport érdeme – az egyik vezéregyéniség Theodor Biberauer volt – a magyar fővárosban később nagy hírnévre szert tett protestáns karitatív egyletek és intézmények (pl. Evangéliumi Legényegylet, Országos Protestáns Árvaegylet) megszervezése. Az Országos Protestáns Árvaegylet felállításával párhuzamosan, az 1850-es évek végén saját gyülekezetet, a protestáns ébredés szellemében működő Németajkú Református Leányegyház létrehozásán munkálkodtak. A lelkeszi teendőket a Skót Zsidómisszió¹³ lelkeszei vállalták. A Leányegyház már a kezdetektől igen sokszínű társaságnak tekinthető, a tagokat elsősorban a kegyes gondolkodás hozta össze. A többséget a német anyanyelvűek alkották, de magyarok, angolok, franciák is látogatták. Felekezeti szempontból ugyancsak vegyes képet mutatott a gyülekezet, hiszen református, evangélikus, anglikán, baptista egyaránt megfordult a német, illetve angol

nyelvű istentiszteleteken. A gyülekezet értelmiségi tagjai a magánéletben ugyancsak szoros kapcsolatot áptak a nyugat-európai protestánsokkal, amely nem csak levelezést jelentett, hanem személyes látogatásokat, gyermekeik külföldi protestáns intézményekben való taníttatását is.

Ebbe az Adrian van Andel lelkész vezetése alatt működő gyülekezetbe került be Michael Biberauer legkisebb gyermeke, Hermine. Az 1844. május 10-én született kislányt – saját bevallása szerint – nem nevelték olyan szigorúan, ahogyan az kívánatos lett volna, hanem elkényeztették. Grazot tizennégy évesen hagyta el, de később úgy ítélte meg, ekkori tudása és viselkedése inkább egy tízévesét idézte. Kőszegen konfirmált, s bár maga az aktus nagy benyomást tett rá, hatása hamar elmúlt. Nem sokkal ezután került fel bátyjához Pestre, akinek megrendült egészségű felesége segítségére szorult. Élete egyik legmegrázóbb élményeként említi, hogy pont ekkoriban édesapja is megbetegedett, ám sógorinője állapota miatt csak a temetésére értek vissza Kőszegre. Az özvegyen maradt édesanya és leányai csak egy évvel később költöztek fel a fiatal családfőhöz Pestre.¹⁴ Theodor Biberauer első felesége második gyermekük születése után nem sokkal elhunyt (1860). Az ifjú mérnök háztartását szintén megözvegyült édesanyja és Sophie

13 A skót presbiteriánus egyház célkitűzései között szerepelt a zsidók keresztény hitre térítésének gondolata. A Palesztinába induló nagy misszionárius Magyarországon kapcsolatba került Mária Dorotya nádornéval, majd 1841-ben missziós állomást létesítettek Pesten. A zsidók térítése mellett elsősorban a protestáns megújulási mozgalom terjesztése terén fejtettek ki

tevékenységet. Lásd Kovács Ábrahám: A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története. In: *Reformátusok Budapesten II.* I. m. 895–916. old.

14 *Kurzer Lebenslauf der Diakonissin Hermine Biberauer. Der Armen- und Krankenfreund. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche.* 21. Jg. (1869) Januar–Februar 10–11. old.

Hermine Biberauer
Pest, 1866
Borsos és Doctor felvétele

*„... saját bevallása szerint nem nevelték olyan szigorúan,
ahogyan az kívánatos lett volna, hanem elkényeztették.”*

nevű húga vezette, míg a kis Hermine elsősorban a félárva kislány gondozásában segített. A család nőtagjai ugyancsak a kegyességéről ismert német gyülekezethez csatlakoztak, ebből a körből válogatták barátait. Hermine azt állítja, csatlakozása után még hosszú időbe telt, míg megtért és felismerte a számára kijelölt hivatást. A családi hagyomány szerint bátyja éppen a kaiserswerthi intézet közlönyéből, a *Der Armen- und Krankenfreund*-ből olvasott fel nekik egy cikket arról, milyen nagy szükség lenne rátermett diakonisszákra.¹⁵ Döntésére hatással lehetett azonban az is, hogy barátnője, Louise van Andel, a gyülekezet lelkészének húga nem sokkal korábban lépett be a kaiserswerthi diakonisszaintézetbe. Hermine nem utazhatott azonnal, előbb meg kellett várnia, míg a család elő tudja teremteni az utazás költségeit, illetve beszerezni az előírt ruhaneműket.

Hermine 1863. június 14-én lépte át az anyaház kapuit.¹⁶ E naptól kezdve rendszeresen beszámolt szeretteinek az intézeti életéről és az őt körülvevő új világról.

A diakonisszák nagyon szigorú napirend szerint éltek, ezért a levelek jelentős része úgy keletkezett, hogy Hermine egy-egy lopott pillanatban, minden nap megpróbált lejegyezni néhány újabb sort. „Nagyon-nagyon kevés időm van. Éppen most mondta Emília testvér, hogy itt az időből semmi sem az enyém, hanem ha magamért teszek vagy írok valamit, az erre fordított időt ajándékba kapom, s ezért csak nagyon hálás lehetek, és kell is, hogy legyek. Persze hogy fogalmam sem volt arról, hogy itt ilyen haj-

szolt az élet. Reggel 5 órakor kell felkelnem, fél órával később már munkahelyünkön kell lennünk. Ez alatt az egy fél óra alatt kell megmosakodnunk, fésülnünk, felöltöznünk és megágyaznunk. Egy negyed órával 6 után reggelizni kezd a csengő, ez a reggeli fehér és fekete kenyérből, vajból és kávéból áll. Kávét még mindig nem iszom. Talán meg tudnám inni, ha cukor lenne benne, így azonban olyan keserű, hogy a vizet jobban szeretem. Olyan sietve esznek, hogy eleinte készen sem lettem a többiekkel. A reggelit áhítat követi, amelyet az elnöklő testvér vezet. Ennek végzetével azonnal vissza kell térnünk munkahelyeinkre. Az ugyancsak vajas kenyérből álló második reggelit együtt fogyasztjuk el 9 órakor, csakhogy én mindig jól vagyok lakva az elsőtől, s ezért semmit sem eszem. 12 órakor szólít ebédhez a csengő, amit imét a legnagyobb sietséggel fogyasztanak el. Ezután néhány testvér fél 2-ig szabad. A többiek az edényeket hozzák rendbe. Azonban ez a szabadság nagyon erősen kötött. Ma például ebéd után szabad voltam, de a kertbe kellett mennem gyomlálni. Műhelyt ez a szabad óra eltelik, munkahelyeinkre megyünk s ott maradunk vacsoráig. Ez levesből és vajas kenyérből áll, és 7 órakor kezdődik. 3 vagy 4 órakor ugyan kaphatunk kávét kenyérral és krauttal, [ami nem káposzta, hanem egy Rajna vidéki étel].¹⁷ Vacsora után vagy rendbe kell tennünk az edényeket, vagy kimegyünk egy kicsit énekelni a kertbe. Mert egy negyed órával 8 előtt vagy a nagyteremben, vagy a templomban kell lennünk, ahol hétfőn énekórákat, kedden és pénteken imaórákat, szerdán és csütörtökön bibliamagyarázatokat tartanak. Szombaton a vasárnapra kell előkészíteniünk magunkat. Amikor ez az esti óra véget ért, tehát 9 óra után le kell feküdnünk. Va-

¹⁵ Kovács: I. m., 694. old.

¹⁶ Kurzer Lebenslauf: I. m., 11. old.

¹⁷ A német szövegben a „Kraut“-ra vonatkozó

magyarázat nem szerepel, ez Bodoky Richárd utólagos betoldása.

sárnapot itt tulajdonképpen még nem is éltem át, mert az elsőn érkeztem, és a másodikon ágyban voltam.¹⁸ Még nem tudom, hogy ilyenkor mi a dolgom, de azt tudom, hogy nem szabad azt tennem, amit akarok. Be kell vallanom, ez gyakran igazán nehezemre esik. Nagyon szeretnék több levelet írni, mert csak akkor remélhetek választ is. Néha szeretnék valamit olvasni és készülni a közeledő vizsgára, de még a nekünk feladott bibliamondásokat és a katekizmus kérdéseit is munka közben kell megtanulnunk. Igazán másképpen képzeltem el ezt az intézetet, de mindezt el kell fogadnom, és ahogy múlik az idő, ezt mindig nagyobb örömmel meg is fogom tenni. Ha nekünk valami nagyon nehezünkre esik, akkor a diakonisszák énekére kell gondolnunk és Isten segítségével legyőzzük a nehézségeket.¹⁹ Még többet kívánsz az utazásunkról hallani, azt hittem, már mindent megírtam, ami Bécsben történt. Abban a fogadóban szálltunk meg, aminek a nevét felírtad, egyébként is mindenben az utasításaidat követtem. A fogadóba érkezésünk után megisztaalkodtunk, ettünk és egy lóvontatta omnibuszon bementünk a Szent István térre. Megtekintettük a templomot, részt vettünk egy misén.²⁰ Mindkettlen el voltunk ragadtatva, nekem különösen az egyik oldalhajóban látott nagy szobor tetszett, de már nem tudnám megmondani, kit ábrázolt. Egy kis sétát tettünk Bécs utcáin, megnéztük a kirakatokat, amelyeket nem találtam olyan szépeknek mint a pestieket.²¹ (1863. június 26.)

A növendékek az időnként kínálkozó üres perceikben – többnyire ha gyengélkedtek vagy éjszakai ügyeletben voltak – az otthonról érkezett leveleket olvasták. A levélszövegek sok mindent elárulnak az olvasónak. Például következtetéseket vonhatunk le az egyes családtagok között fennálló kapcsolatáról, de akár a kor levélírási-olvasási szokásait is elemezhetjük. A leveleket, a címzett személyétől függetlenül, általában az egész család elolvasta, a közeli barátoknak pedig részleteket olvastak fel belőlük. Ha valaki előtt titokban akartak valamit tartani, akkor külön jelezték a levélben, hogy azt kinek ne adják át. A kifejezetten leíró jellegű, személyes információt alig tartalmazó levelek valószínűleg szélesebb közönség számára készültek. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy az első időkből, illetve később Hermine bejrúti diakonisszaszolgálatát alatt született a legtöbb ilyen típusú iromány. A Bejrútból érkező leveleket például Hermine kolléganő, a pesti Bethesda kórházban dolgozó diakonisszák is rendszeresen olvasták. Theodor egy alkalommal csak átfutotta húga levelét, majd odaadta a diakonisszának, akik viszont alaposan félreértették Hermine humoros megjegyzését arról, hogy az egyik testvér magyarul tanul a kórházban kezelt huszártól.²² A levél átadása mögött a pesti diakonisszák valamiféle célzatosságot sejtettek, és attól tartottak,

18 A dőlt betűvel szedett idézetek Bodoky Richárd *Jövevények és vándorok* címet viselő kötetében megjelent fordításainak újraközlései. Bodoky II.: I. m., 30–32. old.; A többi forrásrészlet a tanulmány szerzőjének fordítása. Külön köszönet Julianne Brandtnak és dr. Csanády Andrásné dr.

Bodoky Ágnesnek a fordítások lektorálásáért.

19 Bodoky II.: I. m., 32. old.

20 Uo., 30. old.

21 Uo.

22 BFL XIII.42. Biberauer-Bodoky gyűjtemény. Hermine Theodorhoz és Marie-hoz. 1866. október 19.

hogy erkölcstelen viselkedéssel vádolják őket. „A fiatal leányhoz nem illendő tréfa” következtében előállt kellemetlen helyzetet Theodor erkölcsi prédikáció helyett hosszú hallgatással büntette.²³ A Pestről Kaiserswerthbe érkező leveleket ugyanakkor Hermine is megmutatta ismerőseinek.

Hermine leveleinek egyik állandóan visszatérő témája erős honvágya. A haza az ő esetében nem egy adott országot jelentett, hanem azt a helyet, ahol bátyja és édesanyja lakott. „Mivel *nem szeretném, hogy Anyánk tudja, mire kérlek most* ezért néhány neked szánt sort Emma levelébe foglalok bele. *Felfoghatatlan számomra, hogy elmenetel-mkor nem kértelek meg arra, hogy ha Édesanyácskám vagy közületek bárki komolyabban megbetegednék, ezt azonnal hozd tudomásomra és hívass haza. Mindaddig, amíg ezt meg nem ígéred, nem lesz itt nyugtom. Honvágyam utánatok, valamennyiőtök után, de különösen kedves Anyám után nagyon nagy. Az első nap azt gondoltam, lehetetlen, hogy itt kibírjam. Most valamivel jobb. De időnként igen hevesen újra visszatér. Legyen az ima a fegyverem, amellyel le tudom győzni. Itt olyan hideg és barátságtalan az idő, hogy mindig fázom és legszívesebben elküldeném az esőt Pestre.*”²⁴ Írd meg csakugyan, testben és lélekben hogy van az én kedves, kedves Anyám!” (1863. június). Kishúga levelére Theodor Biberauer a következő sorokkal válaszolt: „Jól tudom, mennyire nagyon vágyódsz a rólunk szóló hírekre, s hogy ne vá-rassunk olyan sokáig, én kezdek neki a só-várogva várt leveledre válaszolni, amit csak tegnap kaptunk meg, hiszen tudod, sem Anya, sem Sophie nem tudna egyhamar hozzáfogni a levélíráshoz. Mindannyian

igazán örültünk azt hallani, hogy rendben megérkeztél, mert nyíltan meg kell vallanom neked, én is és van Andel úr is kételkedtünk, hogy minden bonyodalom nélkül telik-e az utazásod. Magáról az utazásról a leveledből egyáltalán semmit sem tudhatunk meg. Mennyiben segítettek a leveleim, és milyen hasznod származott belőlük, hol szállatok meg Bécsben? Hogyan töltöt-tétek a napot, hogy s mint volt érkezéskor a csomagokkal? Sokat aludtál? Röviden szólva, az utazással kapcsolatos dolgok pontosabb megismerését kívánjuk. Anya különösképpen azt szeretné, hogy pontosan számolj el a magaddal vitt pénz felhasználásáról. Igazán vigaszunkra volt szívélyes fogadtatásodról hallani. Az, hogy a német konyha nem fog neked tetszeni, már előre megmondtuk. Ha azonban lehetőleg gyorsan megtalálsz azt a szellemiséget, ami ott uralkodik, akkor minden megoldódik. Most próbára teheted magadat, hogy való-ban hajlandó és képes vagy-e a mi Urunkért Jézusért áldozatot hozni. Az apró-cseprő szokások és az ilyesféle dolgok feladása gyakran sokkal nehezebb, mint a valódi nagy áldozatok. De minden könnyű, ha az Úr iránti szeretet lelkesít minket, és ha nem saját erőből cselekszünk, hanem minden szükségünkkel és nehézségünkkel Őhozzá megyünk, az Ő segítségét és erejét kérjük. Erre most te is nagyon rá vagy utalva, csak ne feledkezz meg minden gondoddal Jézushoz fordulni, mert ő gondoskodik rólad. A Gyermekebarát utolsó számában van egy szép példázat, ezt ajánlom neked olvasásra.” (1863. június 21.) Theodor következő válasza ismét a honvágy kezelésé-

23 Uo., Theodor Herminéhez. 1866. december 14.

24 Bodoky II.: I. m., 30. old.

vel kapcsolatos: „Nagyon jól ismerem a honvágyadat, mert én is keresztülmentem rajta, amikor először utaztam el hosszabb időre otthonról egy vad, kietlen vidékre, ahol senkivel sem tudtam beszélni. Te azonban igazán nem ilyen helyzetben vagy, mert biztos, hogy téged sok kedves, részvéttel teli lélek vesz körül. Biztosan nem is éreznél honvágyat, ha nem hirtelen kerültél volna egészen más, tőled idegen körülmények közé, és ha nem tudnád, hogy a tőlünk elválasztó távolság milyen nagy. Még az Evangélium is azt mondja, hogy ha valaki tornyot akar építeni, az előbb vegye számításba a költségeket, hogy van-e elegendő pénze a kivitelezésre. A tél folyamán újra meg újra figyelmeztettek, hogy meg kell bizonyosodnod, van-e benned akkora szeretet az Üdvözítő iránt, hogy meghozd mindazokat az áldozatokat, amiket Ő most követel. De Ő azt is mondja: aki atyját és anyját, fivérét és nővérét jobban szereti mint engem, az nem méltó rám. Ez az ige az Üdvözítő súlyos szavai közül való, amire sokan mondják: Ki szeret ilyeneket hallani! De nincs abban semmi méltánytalanság, ha azt mondják, szeressük Őt, mert Ő előbb szeretett minket. Nem szabad visszanézni, ha egyszer már megragadtuk az eke szarvát, különben nem vagyunk méltók Isten országára. Ehelyett inkább szüntelenül híven imádkozva bízunk az Úrban, hogy Ő, aki akarattal ruházott fel minket, a véghezvitellel is törődni fog. Értünk nem szükséges aggódnod, mert mi ugyanúgy az Úr kezében vagyunk, mint te. Ha egészen meg akarsz szabadulni az irántunk érzett aggodalomtól, akkor hárítsd minden gondodat

az Úrra és naponta imádkozzál értünk.” (1863. június 29.); „*Örömiinkre szolgált Louise van Andeléknek írt leveléből azt hallanunk, hogy már jobban beilleszkedtél. Remélem, hogy egyre kevesebb olyan lesz, amit az Úr segítségével le kell győznöd. Az egész életünk harc, de sokszor kell is harcolni, mert harc nélkül nincs győzelem, s a legnehezebb harc mindenestre az, amelyet saját emberi természetük, annak furfangja, vágyai és minden jóra való restsége ellen vívnak.*”²⁵ Jézusnak nincsen olyan igaz követője, aki erről ne tudna sokat beszélni. Az bizonyos, hogy nem mindenkinek a harca egyformán nehéz, ez azonban rendszerint azért is így van, mert nem mindenki ugyanakkora hittel és bizalommal bízza magát az Úrra, akinek bizony értünk és bennünk is harcolnia kell. Minél teljesebben tesszük ezt, annál könnyebb a győzelem. De minél inkább a saját erőnkől építkezünk és az Urat csak néha-néha hívjuk segítségül, Ő annál inkább érezteti tehetetlenségünket, annál tovább tart a harc és annál nehezebb lesz a győzelem. Tartsd mindig szem előtt ezt az igazságot és mindenben, ami nehezen látszik, vedd észre az ellenség támadását, amivel szemben harcra késznek kell lenned! Ezért borús gondolatoknak soha ne add át magad és ne engedj tért a szívedben az elégedetlenségnek! Cselekedj Jakab 5,13 szerint, akkor az Úr segítségre lesz és hagyja, hogy az örömed Őbenne teljesejék ki.”²⁶ (1863. július 6.)

Az édesanyjához megható szeretettel ragaszkodó Hermine vallásával, választott hitvatásával kapcsolatos kérdéseit a családon belül egyedül bátyjával vitatta meg, aki megingathatatlan hitével, megalkuvást

²⁵ Bodoky II.: I. m., 33. old.

²⁶ BFL XIII.42. Theodor Herminéhez. 1863. július 6.

nem ismerő természetével soha nem engedte letérni az általa helyesnek ítélt útról. A Theodor keze alól kikerült, már-már prédikációnak is beillő, emelkedett hangvételelű irományokból úgy tűnik, a jóval idősebb fiútestvér teljesen átvette az elhunyt édesapa szerepét. „Leveled egy részét ma (ma vasárnap van) felolvastam Jeanette testvérnek. Azt mondta: 'Hiszen ez a báty olyan mintha az apja lenne.' S azt válaszoltam neki, hogy 'Te nekem az is vagy.'”²⁷ (1864. március 2.) Lelki eltévelyedése, kisebb vétségei mellett a szigorú testvér Hermine helyesírásának alakulását is nyomon követte, s igény szerint dicsérte vagy megróttá érte.²⁸ Húgához intézett első levelei hangvétele alapján az az érzésünk támadhat, talán maga is kételkedett, hogy „kistestvére” valóban megállja-e helyét a diakonisszaképzőben, képes-e arra, hogy a család segítségére nélkül ilyen felelősségteljes munkakört ellásson. Az idő múlásával egyre szembetűnőbbé válik, hogy Theodor általában lelki dolgokban csaknem egyenrangú partnerként kezeli a húgát, második feleségét leszámítva, ő az egyetlen a család nőtagjai közül, aki teljes egészében megéri bátyja vallással kapcsolatos gondolatait. Theodor a családtagok hogylétéről, a mindennapi apróságokról csak szűkszavúan ír. Leveleiben azonban részletesen beszámol a gyülekezet beléletéről, a gyülekezeten belüli konfliktusokról, a jótékony munkáról, illetve jövőbeli terveikről, az ezek megvalósítása érdekében tett erőfeszítésekről. Ezeket az információkat még a kezdet kez-

detén maga Hermine kérte, akit időről-időre magához hivatott az anyaházat irányító Julius Disselhoff lelkész, és kikérdezte a pesti gyülekezetről.²⁹ Hermine, a pestiek „tiszteletbeli ágense” ezen értesülések alapján valóságos lobbitevékenységet folytatott azért, hogy a magyar fővárosba kaiserswerthi testvéreket küldjenek.

Hermine a családtagok és gyülekezetbeli közös ismerősök hogylétét, életük fontosabb változásait elsősorban a család nőtagjaival vitatta meg. Előttük merészelt olyan kérésekkel előhozakodni, mint például otthon felejtett kottáinak előkerítése vagy különböző anyagok, ruhadarabok, apró ajándékok – fényképek, sütemény vagy szőlő – küldése. Egyik nőrokonától – Sophie-tól vagy Marie-tól – kéri: „Te is egy asszonyszemély vagy, férfiatól ezt nem lehet kérni, írtj nekem mégis igazán sok-nagy apróságot!”³⁰ (1865. július 14.). A női olvasóközönségnek szánt levelekből hiányzik a mélyebb teológiai tartalom, ugyanakkor gyakran feltűnik bennük egy-egy szórakoztató történetet az anyaház egyébként komor világából. Az egyik ilyen kedves történet főszereplője a tiszteletre méltó, öreg és beteg Fliedner lelkész: „*Mikor az egyik pad felbillent és néhány rajta ülő testvér legurult az árokba, ő felállt, egész magasságában kiegyenesedett s roppant komikus, komoly hangon elkiálltotta magát: „Testvérek, hogy segítek rajtatok most, mikor még csak egy lábtörés, egy kartörés sincs, pedig annyi diakonissza van itt, aki szívesen bekötözne benneteket.*”³¹ Első éjszakai virrasztásának eredményéről a következőket írta

27 Uo., Hermine Theodorhoz. 1864. március 2.

28 Uo., Theodor Herminéhez. 1863. december 28.

29 Uo., Hermine Theodorhoz. 1863. június 26.

30 Uo., Hermine egyik nőrokonához. 1865. július 14.

A levél eleje hiányzik.

31 Uo., Hermine édesanyjához. 1863. augusztus 13., Bodoky II.: I. m., 36–37. old.

Sophie-nak: „Az éjszakai virrasztás utáni napon annyira ki voltam készülve, hogy a jelöltvezető-testvér így szólt hozzám: 'Ön most békeidőben is hős'. Evés után beültem a lugasba és aludtam, még jobban elaludtam. Még este is korábban kellett lefeküdnöm, de a legrosszabb a gyomor-émelygés volt. Ha a következő nap nem lennék mindig kikészülve, szívesen virrasztanék, de ez megkeseríti az egészet.”³² (1863. augusztus 16.) A nőknek szóló írományokból egy humorral megáldott, játékos, az élet legapróbb örömeit is értékelő fiatal leányka képe bontakozik ki.³³

A diakonisszaintézetek világa

A fent már idézett levélrészletből megismerhettük a diakonisszajelöltek szorgos mindennapjait. A képzéshez és a diakonisszahivatáshoz szervesen hozzátartozott a házimunkákban való jártasság, mely a gyakorlati haszon mellett alázatra nevelte a növendékeket. Theodor válasza alapján a családtagok és a baráti kör különbözőképpen fogadta a hírt, hogy az otthon mindig kímélt, törekeny egészségű Hermine házimunkát végez: „Emma elbeszéléséből úgy hallottuk, hogy a padlót kell súrolnod, gyekeket mosdatsz, röviden szólva, mindenféle házimunkát végzel. Anya és Sophie a legteljesebb mértékben elégedett, mert asszonyszemélyt ezek nélkül elképzelni gyakorlatilag képtelenség. Sőt, én sem tartom kifejezetten rossznak, csak sajnállok,

amiért minden nap egy zsámoly segítségével a levesesfazékba kell másznod mosogatáskor. Erre a munkára egy magasabb termetű testvért kellene beosztani. De jó, hogy Grazban tornaórára is jártál, az ember sosem tudhatja, mi mire lesz jó. Ne feledkezz meg a helyesírássodról, még hasznodra válhat! Pokorny asszony azt gondolta, amikor ma meghallotta, hogy Hermine kisasszony padlót mos és ablakot tisztít, biztosan nem utaztál volna oda, ha erről tudtál volna. Meg van róla győződve, hogy nem leszel ott sokáig és nemsokára visszajössz Pestre.” (1863. június 29.) Theodor idézett levelén Hermine jól szórakozott „*Theodor levelén ugyancsak jót kellett nevetnem. Igazán nem hiszi el, hogy a levesesfazékba kell bemásznom kitisztítani? Azt is látom, hogy fogalma sincs arról, hogy mekkora rend van ezekben az intézményekben. Én most a beteg fiúgyermek osztályán vagyok,*³⁴ és következésképpen a konyhában semmi dolgom nincsen. Legfeljebb akkor, ha az osztályom számára valamit onnan el kell hozni, ami valóban naponta és mondhatnám óránként megtörténik, mivel itt olyan gyakran esznek. Képzeld el, itt naponta 500 ember étkezéséről gondoskodnak. *A fiúgyermek osztályán – ami a második emeleten van, két szobából és egy teremből áll – tizenhárom, 5–15 éves gyermeket ápolunk. Ezek közül csak egy az ágyban fekvő, a többiek sebeik ellenére is fent járnak. Ma író és olvasó órát tartottam nekik. A kicsik áhítatát is én vezetem. Ebéd után a fiúk a kertbe mennek és velük kell játszanom, hogy rendben tartsam őket.*³⁵ Éntőlem csak ezt kívánják meg. Nagyon sok

³² Uo., Hermine Sophie-hoz. 1863. augusztus 16.

³³ Uo., Hermine Sophie-hoz 1863. július 1–17., Hermine édesanyjához 1863. augusztus 13.

³⁴ Bodoky II.: I. m., 33. old.

³⁵ Bodoky II.: I. m., 33–34. old.

Theodor Biberauer felesége, sz. Marie Pospesch
1860-as évek

*„... érzékelhető egyfajta feszültség az egyes családtagok között,
melynek ... egyik oka az eltérő vallásos érzület lehetett.”*

szép órát töltök el itt és naponta hálát adok az én Úramnak, amiért engem ide vezetett.”³⁶ (1863. július 1–17.) A képzés kezdetén ehhez hasonló munkákkal mérték fel a jelölt személyiségét, képességeit, a szakirányú képzés csak ezután következett. A teljes képzés időtartama nagyban függött a növendék egyéni adottságaitól. Hermine jól teljesített, mert már az ősszel megkezdhetette tanulmányait a tanítóképzőben. A próbatestvérek időről időre a nagytakarítás, a mosogatás és a varrás mellett kerti munkát is végeztek (pl. gyomláltak, krumplit szedtek, szénát gyűjtöttek).³⁷

Hermine számára meglepetést okozott, hogy a diakonisszaintézetben a nők legalább olyan színvonalú vallásos órákat tartanak, mint a férfiak. „A legjobban Jeanette testvér hetenként két bibliaóráját élvezem. Az ótestamentumi bibliaórán legutoljára Illés mennybemenetelét vettük, az újtestamentumin pedig Pál első térítőútjáról beszéltünk. El sem tudtam képzelni, hogy egy nő ilyen teljesítményre képes. Bibliaórái olyan világosak, s annyira telve vannak élettél és szeretettel, hogy amikor az ember hallja, mindent elfelejt, ami körülötte történik.”³⁸ Azt hiszem, képes lennék egész nap étlen-szomjam hallgatni. Ebben a tekintetben is nagy különbséget érzek az itteniek és Pest között.”³⁹ (1863. július 1-17.) Még a Kaiserswerthben eltöltött tanulólévek után is valóságos döbbenettel

számolt be később Bejrútból a kvéker nők európai mentalitástól oly távol álló szokásairól. „Előző héten érdekes látogatást tettünk a kvékereknél. Amerikából jöttek. A prédikáció az idős nők előjoga. Nekünk is tartott egy ilyen hölgy egy beszédet, s utána egy imát mondott. Beszéd közben mind tüzeesebbé, mind emelkedettebbé, bizony úgy kell leírnom, hogy egészen elragadtattottá és a földtől elrugaszkodottá vált. Azt kell mondanom, ilyesmit soha életemben nem láttam. Csak azt nem tudom felfogni, hogy számára egészen mindegy, vajon a hallgatói nők vagy férfiak-e. Szívesen megkérdeztem volna, hogyan értelmezi a közvetkező helyet a Bibliában: „A nőknek a gyülekezetben hallgatnia kell”.”⁴⁰

Hiba lenne a diakonisszaintézetek lakóit romantikus hősnőknek, feddhetetlen jellemű leányoknak képzelni. Az intézet jó hírneve, a védett, biztos megélhetést sejtető hivatás sok nő számára jelentett vonzó alternatívát.⁴¹ A jelentkezők nagy része azonban már az előzetes szűrőkön sem ment át – ha 40 évnél idősebb, fogyatékkal élő vagy beteg volt –, alkalmas jelentkezőkben mindig hiány volt.⁴² A felvettek nagy része többnyire a képzési idő kezdetén távozott, nagyobb csapást jelentett azonban, ha a képzés vége felé vagy a felszentelés után döntöttek a testvérek a távozás mellett. A „felszentelés” azt jelentette, hogy a diakonissza öt év szolgálatra kötelezte el

³⁶ Uo., Hermine Sophie-hoz. 1863. július 1–17.

³⁷ Uo., Hermine édesanyjához 1864. szeptember 23.

³⁸ Bodoky II.: I. m., 34. old.

³⁹ Uo., Hermine Sophie-hoz. 1863. július 1–17.

⁴⁰ Uo., Hermine Theodorhoz 1867. december 29.

⁴¹ 1864-ben Kaiserswerth kötelékébe 30 anyaház

tartozott 1592 testvérral, 1868-ban 40 anyaház 2106 diakonisszával. 1898-ban a 75 anyaházban közel 15 000 testvér élt. *Der Armen- und Krankenfreund*. 56. Jg. (1904) Marz–Juni. 34. old.

⁴² BFL XIII.42. Hermine Theodorhoz. 1864. április 3.

magát, utána szabadon kiléphetett és férjhez mehetett. Az előzetes tudakozódás a helyi lelkésznel nem mindig bizonyult elegetdőnek az alkalmatlan jelentkezők kiszűrésére, így Hermine vegyes társaságba került. A beilleszkedés nem bizonyult egyszerűnek sem a kaiserswerthi intézet közösségébe, sem később a bejrúti anyaházba. A társnők nem mindig tanúsítottak keresztényi magatartást, s az őt ért gúnyolódásról így írt testvérének: „[...] kérek, ne kötekedj velem a következő levélben, mert itt már eleget kell szenvednem. A szám ugyanis gyakran, ahogyan a testvérek állítják, bevarrás, bekötés vagy vajas kenyérré kenés veszélyének van kitéve. Néha még a „Habsburg” szót is hallom.”⁴³ (1864. január 27.). „[...] egyszerűsége van szükségem, arra, hogy ne emberekre nézzek és ne nekik akarjak tetszeni, és szívből jövő szeretetre mindenki iránt, minden felebarátom, különösképpen testvértársaim iránt. Gyakran olyan nehezemre esik őket igazán megértenem, s olyan türelmesnek lenni velük, amilyen türelmesek velem. Valószínűleg nem fogod igazán megérteni, hogy hogyan írhatok így testvértársaimról. Talán ugyanazok a gondolatok élnek benned, mint bennem, mikor idejöttem, hogy itt egy angyalokból álló közösség él. Nem, kedves Marie, mi itt éppen olyan kísértések között élők, küzdők és botladozó lelkek vagyunk, mint ti odakint. És a bennünk élő világ mindig újra megmutatkozik.”⁴⁴ (1864. augusztus 21.) A magát osztráknak tartó Hermine nehezen viselte német társnői összetartását, lelkesezését a porosz uralkodó és a vezetése alatt formálódó német egység iránt. Kaisers-

werthben rajta kívül csupán egyetlen ausztriai születésű leány tanult.⁴⁵ „Előző vasárnap ünnepelték nagy ragyogással és látványossággal a porosz király születésnapját és a zászlócserét. Nagyon visszafogottan viselkedtem, mégsem maradhattam ki minden kellemetlenségből. Itt a testvérek között akad néhány túlságosan porosz, akik már gyakran bosszantottak dölyfösen hazafias kijelentéseikkel. Reggelként ugyan az osztályommal kellett mennem a templomba, ahol a Krisztus kínszenvedéséről szóló beszéd helyett igazi hazafias, porosz prédikációt hallgattunk. Evés után minden testvér, az én kivételével, a konzulátusra ment, ahol egy angol hajó ágyúdőrgése és török zene mellett leeresztették a porosz zászlót és felhúzták az észak-németet. Egyik magasságot a másik követte: beszédeket tartottak, hazafias dalokat énekeltek, s esténként kivilágították a konzulátust, a kórházat és a porosz gyógyszerterát. A mi tetőteraszunkon is nagy örömtűz égett. Én azonban bezárkóztam a szobámba és nem akartam az egész gyönyörűségből semmit sem látni. Milyen gyakran kívántam már, bárcsak Ausztriában vagy legalább osztrák testvérekkel dolgozhatnék együtt.”⁴⁶

A Biberauer családot Pesten a család barátja, dr. Bakody Tivadar, a magyarországi homeopátia történetének egyik kiemelkedő vezéregyénisége kezelte. Hermine ragaszkodott magával hordozott kis homeopátikus gyógyszerterához, amin a többi testvér ugyancsak gyakran élcelődött.⁴⁷

⁴³ Uo., Hermine Theodorhoz. 1864. január 27.

⁴⁴ Bodoky II.: I. m., 72. old.

⁴⁵ BFL XIII.42. Hermine Theodorhoz. 1865. augusztus 20.

⁴⁶ Uo., Hermine Theodorhoz és Marie-hoz. 1868. március 29.

⁴⁷ Uo., Hermine Theodorhoz és Marie-hoz. 1866. augusztus 19.

Eltérő vallásos érzület a családon belül

Theodor Biberauer figyelmét Bakody doktor irányította jövődöbéli hitvesére, a család körülmények között katolikus hitről áttért Marie Pospeschre.⁴⁸ Az eset nagy feltűnést keltett a gyülekezet tagjai között, mivel a leány a körökbe tartozó, de nem kifejezetten kegyes irányultságú Ganz Ábrahám feleségének unokahúga volt. Theodor a leány megtéréséről nagy örömmel számolt be hűgának: „*Ő nagypénteken este találta meg az Urat, amikor a keresztre feszített Megváltónak erről a szaváról szölt az igehirdetés: Szomjúhozom.*”⁴⁹ Marie részt vett a húsvéti istentiszteleteken, de húsvét hétfőn elterjedt a hír, hogy a leány a halálán van. Erre König lelkész rögtön felkereste Ganzéknál, hogy lelki vigaszt nyújthasson. Marie meggyógyult és katolikus rokonai heves tiltakozása ellenére ragaszkodott az áttéréséhez. A gyülekezet tagjai által melegen támogatott frigyét 1864 szeptemberében áldotta meg református szertartás szerint König. Marie megtérésének története érezhetően nagy hatást gyakorolt Hermine-re, a két nő kölcsönösen szimpatikusnak találta egymást, bár személyesen sokáig nem találkoztak.⁵⁰

A házasságkötés hírért azonban nem mindenki fogadta ilyen kitörő örömmel a családban. Mivel az ifjú feleség átvette a

háztartás irányítását, az özvegy Biberauer-né és Sophie leánya feleslegesnek érezve magát, látogatóba Kőszegre utazott.⁵¹ A levelek alapján érzékelhető egyfajta feszültség az egyes családtagok között, melynek – a pesti német polgárok eltérő mentalitása mellett – egyik oka az eltérő vallásos érzület lehetett. A szigorúan kegyes Theodor és Hermine mellett az édesanya és Auguste leánya valamiféle mérsékeltebb irányzatot követett. Theodor szerette volna, ha grazi tevékenykedése helyett Auguste Kaiserswerthbe utazik, ahol gyülekezeti diakonisszának képeznék ki. Az elképzelés soha nem valósult meg, s Theodor maga is elismerte, hogy ez túlságosan megterhelte volna a családi kasszát.⁵² (1864. január 16.) Auguste levelei nem maradtak az utókorra, így az ő álláspontja nem ismert. Auguste gyermekkorára színhelyén, Grazban időzött a legszívesebben, ahol tevékenyen kivette részét a jótékony munkából: egy magányos nők számára létesített otthont vezetett. Ha ideje engedte és szükség volt rá, szívesen segített Marie-nak Pesten. Theodor egyik levelében édesanyja és Sophie húga vallásosságának mélységéről így írt: „Te magad is mondd, hogy sem Sophie, sem Édesanyánk nem ellensége az Isten ígérének, sőt, mindennek örülni tudnak, ami Isten országa terjedésével kapcsolatos. Azt, hogy a szívüket teljesen áthatja-e az Úr iránti szeretet és hogy békes-

⁴⁸ A házasságról és a család hétköznapijairól lásd Géra Eleonóra: *Töredékek egy pesti polgárcsalád mindennapjaiból a kiegyezés után*. Megjelenés alatt.

⁴⁹ Bodoky II.: I. m., 44–45. old.

⁵⁰ BFL XIII.42. Hermine Marie-hoz. 1864. augusztus

21.

⁵¹ Uo., Theodor Herminéhez 1864. szeptember 23.

⁵² A költségeket Theodor 400 magyar forintra értékelte. Uo., Theodor Herminéhez. 1864. január. 16.

seget találtak-e az Ő vérében, nem tudom megállapítani [...]”.⁵³ (1864. április 9.) Sophie, az idősebb leánytestvér úgy tűnik megmaradt a vallásgyakorlás hagyományos (liberális) keretei között.⁵⁴ Hermine megpróbálta Sophie-t is utazásra ösztönözni, bár az ő esetében valószínűleg csupán hosszabb látogatásról lehetett volna szó, hiszen Hermine tudta: mintaháziasszony nővére nem diakonisszának született. „Gyakran gondolkozom azon, hogy neked itt igazán boldognak kellene érezned magad. Nagyon kívánom, hogy felüldülésed érdekében bárcsak ide jöhetnél, amire bizonyosan te is vágysz. A kivételes tisztaság, a rend, a friss, tiszta levegő és különösen a sok szép virág nagyon tetszene neked, jót tenne és megerősödnél.” (1863. július 1–17.) „Ó, mennyire örülnék, ha Sofie egyszer mindentől megszabadulna, ami még visszatartja attól, hogy egészen átadja magát az Úrnak” – írta Hermine 1864 decemberében.⁵⁵

A kiutat a mindenki számára kellemtelenné vált helyzetből egy házasság jelenthette: Sophie feleségül ment Schneller Vilmos kőszegi lelkészhez. Bátyja, Hermine és Marie hiába óvta attól a lépéstől, hogy „e lelkileg halott városba” menjen férjhez, ráadásul egy számukra nem eléggé vallásos férfihöz.⁵⁶ Hermine reakciója a házasság hírére magáért beszél: „Azután csak

azt csodálom, hogyan lehet még Schneller szerelmes, nem túlságosan öreg már? S Sophie, a szegény Sophie benne találta meg a másik felét, a védelmezőt a nehéz időkben, a kísérőt a Mennybe? Ha aztán igazi anyja lesz a hét gyermeknek, úgy az minden bizonnyal szeretetmunka. De minden olyan gyorsan jött, volt ideje ezt Sophie-nak átgondolni?”.⁵⁷ (1865. október 17.) „Nekem Sophie olyan kedves, s Isten egy igaz gyermekét kívántam volna férjéül.”⁵⁸ (1865. november) Sophie azonban nem hallgatott a rokonságra, hozzáment a hétgyermekes özvegyemberhez, a család pedig lassanként megbékélt a helyzettel. „Ha Sophie igazán komolyan gondolja – mondja Theodor – és kér az Úrtól erőt és bölcsességet, akkor Kőszegen nagyon áldottan tevékenykedhet. Ugyan Schneller régóta nincs azon a ponton, ahol lennie kellene, de örülök, hogy elmondhatom, a diakonisszaügy nagy barátja.”⁵⁹ (1865. november 21.) Mint később kiderült, Sophie jól választott, testvérei is kénytelen-kelletlen elismerték: jól illik hozzá a vidéki lelkészné szerepe, a maga uraként kiválóan helytáll a nagy háztartás úrnőjeként, neveli mostohagyermekait, majd később a sajátját, sőt, példásan gondját viseli a gyülekezet rászorulóinak is. Édesanyjuk szívesen időzött a Schneller házaspárnál, viszont Auguste inkább Theodor családját részesít

53 Bodoky II.: I. m., 44. old.

54 Sophie rossz hangulatáról és Marie-val szembeni bizalmatlanságáról ld. BFL XIII.42. Theodor Herminéhez. 1864. október 8.

55 Uo., Hermine Theodorhoz. 1864. december 26.

56 Uo., Hermine édesanyjához 1864. szeptember 23.

57 Uo., Hermine Theodorhoz. 1865. október 17.

58 Uo., Hermine Marie-hoz. 1865. november.

59 Uo., Theodor Herminéhez. 1865. november 21.

A kaiserswerthi diakonisszaintézet
1850

*„Az első nap azt gondoltam,
lehetetlen, hogy itt kibírjam.
Most valamivel jobb.”*

tette előnyben, mert nem tudta elfogadni a
kőszegi szellemiséget.⁶⁰

Hivatástudat és vallás

Hermine szilárd hite a legnehezebb pillanatokban sem ingott meg, ám állandó kéte-lyek gyötörték, valóban alkalmas-e a diakonisszahivatásra. A szigorú szabályok betartása, a megfelelési kényszer folytonos lelki-furdalást okozott számára, a saját akarat teljes alárendelése csak nagy áldozatok árán sikerülhetett: „»Áldjad, lelkem, az Urat, és ne feledd, mennyi jót tett veled!«»⁶¹ kiálthatnám én is a zsoldáríróval együtt. De annyira kevésbé vagyok hálás és

⁶⁰ Uo., Theodor Herminéhez. 1866. december 14., 1867. február 9.

⁶¹ Zsolt. 103,2.

ezzel naponta újra elszomorítom az én Üdvözítőmet.”⁶² (1863. augusztus 13.); „Most minden nap szívesebben vagyok itt és egyre szilárdabban hiszem, hogy ez Isten rendelése. Minden nap egyre inkább felismerem, mennyire nagy volt a saját akaratom, és hogy saját magam zsarnoka voltam. De itt igazán megtanulja az ember a saját akaratát megtörni.”⁶³ (1863. július 1–17.) Hermine nem csak a lelkével, de a testével is harcban állt, gyakori betegeskedése – gyomorpanaszai és köhögése – azzal fenyegetett, hogy esetleg hazaküldik. Visszavisszatérő betegségei miatt a családtagok és a környezete egyaránt kételkedett rátermettségében. Theodor leírt egy esetet, hogyan reagált egy ismerősük arra a hírre, hogy az egyik testvére Kaiserswerthbe utazott: „Úgy vélte, hogy a kis nevetős kivételével mindannyian elég erősek ehhez.”⁶⁴ (1863. július 9.)

Hermine az első fél év leteltével, alig hat héttel a vizsgák előtt komolyan fontolóra vette a kilépést, melytől Jeanette testvér mentette meg, aki az intézet lelkészéhez küldte. Félelmeire a következő biztatást kapta: „Neki nagyon kedves az, hogy a dolgok így alakultak, mert ebben az esetben annál erősebben kapaszkodom majd az Úrba.”⁶⁵ (1864. január 27.) A vizsgaeredményei miatt aggodalmaskodó Hermine általában ilyesféle tanácsokat kapott bátyjától: „Soha ne tanulj egyedül, hanem mindig kérd az Urat, hogy legyen jelen és segítsen!” „Soha ne magadnak tanulj, vagyis azzal a gondolattal, hogy egyszer abból ma-

gad húzol hasznot vagy talán épen pusztán azért, hogy ne légy másoknál alábbvaló, hanem egyedül csak az Úrért, hogy egyszer Őt jól szolgálhasd! Közlésed arról, hogy a számolás és az ezért kapott szidás miatt ’könnyek hulltak’, egyáltalán nem tetszik, még mindig egy kevés elkeseredett büszkeségről árulkodik. De talán tévedek és nem akarok neked fájdalmat okozni. Nincsen elegendő könnyünk a bűneinket megsíratni, ezért kár minden könnyért, amit a számolnitudás és a számolni nem tudás kiprésel belőlünk. Itt ismét csak egy tanácsot adhatok: »Menj Jézushoz tanulni, a legnagyobb számolómasterhez« [...]”⁶⁶ (1864. február 22.). Húga a lelkésszel folytatott későbbi beszélgetést követően kétségeivel kapcsolatban ezeket írta Theodornak: „*Most már tudom, hogy szabad maradnom és ha a szívem azt mondja: Te nem vagy méltó egy ilyen tisztségre, te sohasem fogod hűségesen betölteni, ez neked túlságosan nehéz, te nem szoktál meg ilyet s ezért ez erődöt meghaladó teher stb., akkor tudom, hogy az Ördög az, aki ezt odasúgta, mert az örömmel távolítana el innét.*”⁶⁷ „De mit szólna ahhoz, hogy imádkozás közben annyira sokszor hiábavaló, balga gondolatok lesznek úrrá bennem. Egy hang az mondja bennem, ha Istentől lennél, úgy ez nem fordulna elő, te nem lehetsz az Ő gyermeke, különben nem hagynád figyelmedet szétszóródni, hanem a legszívesebben Őrá gondolnál és az imában Vele lennél.”⁶⁸ (1864. március 2.)

A fiatal leány egyszerre próbált megfelelni az intézet és bátyja elvárásainak. Ingado-

62 Uo., Hermine édesanyjához. 1863. augusztus 13.

63 Uo., Hermine Sophie-hoz 1863. július 1–17.

64 Uo., Theodor Herminéhez. 1863. július 9.

65 Uo., Hermine Theodorhoz. 1864. január 27.

66 Uo., Theodor Herminéhez. 1864. február 22.

67 Bodoky II.: I. m., 43. old.

68 Uo., Hermine Theodorhoz. 1864. március 2.

